

УДК 325.86:94 (477)

ББК 63.3 (4 Укр) 625

Сергій Адамович

ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНІ РИЗИКИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ І ЗДОБУТТЯ УКРАЇНОЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1989-1991 рр.)

У статті проаналізовано дезінтеграційні ризики в умовах здобуття Україною незалежності. Автор стверджує, що консервативним партійно-радянським структурам у кінці 80-х–на початку 90-х рр. ХХ століття не вдалося залякати українське суспільство загрозою розпаду країни і зупинити задля збереження власних владних повноважень національно-державне відродження.

Ключові слова: національне відродження, сепаратизм, незалежність, українська культура, дезінтеграція, Компартія України, референдум.

Національне відродження і процес здобуття Україною незалежності отримали достатньо широке висвітлення в сучасній історико-політичній думці. Розв'язання даної проблеми окреслено в дослідженнях В.Литвина, С.Кульчицького, О.Бойка, О.Гараня, Я.Грицака, Г.Касьянова. Натомість автор статті ставить завдання проаналізувати дезінтеграційні ризики, що загрожували єдності України в умовах здобуття нею незалежності.

Протягом перших років перебудови зміни в Україні суттєво відставали від відповідних процесів у Москві. У той час як на союзному рівні відбувалися важливі перестановки у складі вищого керівництва, першим секретарем ЦК Компартії України аж до осені 1989 р. залишався Володимир Щербицький. Він та його команда докладали всіх зусиль для того, щоб зміни не досягли України [3, 9].

В умовах міцності радянської Компартії національне питання менше давало про себе знати, коли ж ситуація з Компартією стала протилежною, національне питання ускладнилося. У ході поглиблення горбачовських реформ, особливо після виключення з Конституції статті 6, яка визначала провідний правовий статус Компартії в країні, національних проблем ставало все більше.

Змінився і характер національного питання: від звичних національних протиріч воно еволюціонувало до вимог про відокремлення [41, 93].

Частина партійного істеблішменту, яка відчула перспективи й вигоди використання національного питання, вперше продемонструвала зміну вектора в жовтні 1989 р. Тоді Верховна Рада Української РСР ухвалила закон “Про мови в українській РСР”, яким українській мові гарантувалося право державної [16, 15].

Становище української культури яскраво розкрив директор Київської кіностудії ім. О.Довженка Микола Мащенко під час виступу на розширеному засіданні колегії Міністерства культури за підсумками діяльності в 1989 р. Він зазначав: “Коли я прийшов на студію, то не було на студії жодної друкарської машинки на українській мові і жодного фільму на українській мові...І коли я написав в Москву, щоб повернутись до старої системи, коли фільми були на українській мові, то Москва нам не дала гроші на дубляж українських фільмів” [31, 48].

Варто відзначити, що національно-мовний статус в творчо-виробничих об’єднаннях Одеської кіностудії реалізовувався лише через дублювання українською мовою власних стрічок, які в оригіналі створювалися російською мовою [30, 28].

Театральні колективи республіки, як відзначало в спеціальній постанові від 24 січня 1990 р. Міністерство культури УРСР, не приділяли належної уваги питанням відродження української національної культури, сценічного втілення української класичної та сучасної драматургії. Особливо повільно велися роботи з поновлення мовного статусу в Кримському театрі драми і музичної комедії, в Донецькому театрі ім. Артема [30, 38-39].

Невтішний стан української культури, мови і освіти в республіці на початку 90-х рр. визнавала і Компартія України. Ідеологи ЦК КПУ погоджувалися, що “в ряді регіонів українське населення перетворилося на національну меншість”. Вони передбачали, що “поки що це дається взнаки лише в психологічному плані, однак нехтування цим фактором з часом може

привести до серйозних наслідків економічного і політичного характеру, дестабілізувати міжнаціональні відносини в цілому” [40, 30].

У 1990 р. в республіці відбулося різке загострення соціально-політичної ситуації, а особливо в великих промислових регіонах, Києві та західних областях України. Головними причинами невдоволення населення став дефіцит багатьох товарів, інфляція, тіньова економіка, ріст злочинності, діяльність опозиційних політичних угруповань і недоліки в роботі Верховної Ради УРСР. Проголошений головою Ради міністрів СРСР Миколою Рижковим на сесії Верховної Ради СРСР на початку 1990 р. у доповіді “Про економічне становище країни і концепцію переходу до регульованої ринкової економіки” курс на ринкові реформи означав згортання масштабів соціального забезпечення і захисту громадян державою і був сприйнятий як посягання на життєві інтереси населення [36, 23-24].

Натомість 16 липня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в якій було проголошено державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Серед інших засад суверенітету Верховна Рада України задекларувала також, що територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди [14, 5].

У цих умовах новоутворені громадсько-політичні структури (Рух, Українська республіканська партія, Асоціація демократичних рад народних депутатів і демократичних блоків у радах, Українська міжпартійна асамблея, СНУМ, Українська студентська спілка та ін.) зробили спробу вплинути на роботу другої сесії Верховної ради УРСР, яка відкрилася у жовтні 1990 р. Їх ватажки відкрито заявили, що виведуть на політичну маніфестацію на вулиці Києва не менш ,ніж мільйон осіб, загрожували паралізувати республіку загальним страйком. Цим вони хотіли примусити Верховну Раду УРСР відмовитися від підписання нового Союзного договору, у якій то б не було

формі, домогтися відставки уряду і Голови Верховної Ради і, зрештою, розпуску парламенту республіки [37, 30].

Однак у страйку 1 жовтня 1990 р. в цілому у республіці взяло участь близько 10 тис. осіб із 25 млн. працюючих [37, 30]. Натомість 2 жовтня 1990 р. на площі Жовтневої революції в Києві було розпочате голодування студентів, яке організувала Українська студентська спілка, Львівське та Івано-Франківське студентське братство. До 11 жовтня 1990 р. в голодуванні брало участь понад 60 осіб, які прагнули примусити Верховну Раду УРСР відмовитися від підписання нового Союзного договору, домогтися відставки уряду і Голови Верховної Ради, і розпуску парламенту республіки [38, 117-178].

З цього приводу перший секретар ЦК Компартії України Станіслав Гуренко на засіданні Політбюро зазначив: “Нас ударили через вузи, через школи і ПТУ і через місто Київ. Поступилися вулицями, поступилися площами і не протиставили нічого іншого. Ніяких інших методів, в колективи як слідує не увійшли. І втратили молодь, що навчається” [32, 4].

У листопаді 1990 р. прихильники опозиції протестували перед Верховною Радою УРСР проти арешту Степана Хмари. Тоді влада вирішила провести контракцію. До будинку парламенту в організованому порядку прибули “представники” Півдня (Одещини, Миколаївщини, Херсонщини) та посланці Донбасу. Акція спрямовувалася на підтримку Союзного договору, але як засіб тиску було вперше використано заяви, що “мільйони громадян неукраїнської національності повинні мати своє представництво і захист на рівні законодавчого органу республіки”. Мітингуючі запропонували розробити двопалатну систему Верховної Ради УРСР: Раду республіки і Раду Національностей [3, 145]. Імовірно, заяви про введення представництва національних меншин у парламенті були спрямовані компартійною верхівкою як один із варіантів збереження власного впливу в умовах зростання незалежницьких симпатій у суспільстві.

Всупереч цим заявам становище національних меншин в республіці якщо і зазнавало дискримінації, то за рахунок русифікації. Так, на початок 1991 р. в

республіці діяло 87 національно-культурних товариств, в тому числі 22 єврейських, 8 російських, 8 польських, 6 болгарських, 5 вірменських, 4 грецьких, 3 німецьких, по 2 кримськотатарських, караїмських, молдавських і румунських [17, 49].

Взимку 1991 року трагічні події у Литві та Латвії, пов'язані зі спробами силою придушити виступи проти союзної влади, сприяли наростанню відцентрових тенденцій і в Україні [16, 25].

Проте напередодні всесоюзного референдуму в березні 1991 р. компартійні структури уже повним ходом використовували страх громадян перед можливим розпадом України. Згідно зі “Зведеним планом роботи у зв'язку з підготовкою та проведенням в республіці референдуму з питань збереження Союзу РСР” комуністи мали роз'яснювати, що “результати референдуму матимуть визначальне значення для майбутнього усієї країни, для кожної республіки. *Негативні наслідки референдуму значили б для України загрозу її суверенітету, демократичного розвитку та територіальної цілісності, громадянського миру*” [33, 7] (виділення автора). Більше того, це положення мало становити основу змісту всієї політичної та організаторської роботи партійних комітетів і кожного комуніста в період підготовки та проведення референдуму.

Так, партійна преса Прикарпаття закликала проголосувати за Союз радянських суверенних держав, бо “інакше хто нам дасть гарантію, що такими величезними труднощами об'єднана Україна не перетвориться згодом на ворогуючі між собою автономії Галицьку, Донецько-Криворізьку, Малоросійську, ідея створення яких публічно обговорюється, і Кримську, яка вже стала фактом” [21, 1].

У результаті в Донецькій, Миколаївській, Луганській, Хмельницькій областях, Кримській АРСР за збереження Союзу висловилися 85-87% тих, хто взяли участь у референдумі, у Волинській, Ровенській—менше 55 %, в м. Києві—44,6 %, Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській—менше 20 % [34, 2].

Зокрема, в Тернопільській області всесоюзний бюлетень підтримали лише 19,3% голосуючих, республіканське опитування – 35,2%, а за самостійність згідно із бюлетенем обласного референдуму висловилося аж 85,3% громадян [10, 18].

Своєрідними стали результати референдуму в Центральній Україні. У референдумі взяло участь 90,7% громадян Вінницької області. З них 81,2% висловились за збереження Союзу, а 89,2% погодились з тим, що Україна має бути у складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України [7, 10]. Незначна відмінність між результатом голосування в області по обох опитуваннях засвідчила певну політичну пасивність Центральної України. Фактично ці результати пом'якшували протилежне ставлення до запитань референдуму на Сході і Заході України.

Даючи негативну відповідь на питання Союзного бюлетеня, чимало громадян говорили “Ні” стану, що характеризувався “непослідовністю центру, війною законів, гострими міжнаціональними конфліктами, безвідповідальним ставленням до виконання міжреспубліканських зобов'язань, погіршенням рівня життя людей”[34, 3].

Результати всесоюзного референдуму засвідчили підтримку республіканської ініціативи і підтвердили бажання народу України незалежно від національності домагатися суверенітету республіки. Так, у м. Севастополі за республіканський бюлетень проголосувало більше виборців, ніж за всесоюзний [18, 3].

Партійні організації Компартії України чинили спротив втраті впливу на місцях. Яскравою ілюстрацією такого ставлення до влади став виступ на пленумі Вінницького міськкому Компартії України в квітні 1991 р. І.Сороки. Він, залякуючи комуністів керівників підприємств, зазначав: “Недооцінюється і те, що у випадку, коли КПРС перейде в опозицію, то навряд чи кому з керівників комуністів буде можливість залишитися на своїх посадах. Хто не хоче цього бачити, нехай подзвонить в Грузію, Молдавію, Прибалтику і переконається...”[6, 21].

Незважаючи на це, значним був вихід громадян з лав Компартії України. Так, станом на 1 січня 1991 р. кількість партійних груп в порівнянні з 1 січня 1990 р. у Волинській обласній парторганізації зменшилася на 1258, або більше як наполовину (54%), цехових парторганізацій – на 372 (35%). У Рівненській обласній парторганізації станом на 1 січня 1991 р. кількість комуністів зменшилася у порівнянні з 1989 р. на 5,9 тис. осіб, з них 4,5 тис. (76,2%) з різних причин вийшли з КПРС. Тоді як прийом кандидатами в члени партії складав лише 168 осіб, або 15,3% від числа прийнятих кандидатами в 1989 р. [39, 77].

Вражаючим було падіння чисельності Компартії України в Галичині. Так, в Тернопільській області кількість комуністів на початок 1990 р. досягла 51179 осіб, а протягом року вона знизилася на 5271 особу або на 10,3% [10, 11].

Ситуація в Компартії України ускладнювалася ще й внаслідок втрати довіри в робітничого класу, захисниками інтересів яких комуністи себе декларували. За 1990 р. і 5 місяців 1991 р. 191 тис. робітників вийшла з КПУ, що складало 51% від тих, що вибули [35, 29].

Проте в Центральній Україні, а особливо в Південно-східних регіонах країни, становище Компартії України не було настільки хитким. У Харківській обласній організації за 4 місяці 1991 р. поповнення парторганізації склало 1120 осіб [12, 10]. У Вінницькій області станом на липень 1991 р. з 28 міських і районних організацій тільки в 4-х добровільний вихід з партії складав більше 2%, в решті лише 1%, причому в ряді з них вийшли з партії за заявою всього декілька осіб, а в окремих організаціях число рекрутованих нових членів перевищувало число тих, хто вийшов з лав КПРС [8, 16]. Загалом лави Компартії України в 1990 р. полишило 220 тис. осіб, а вступило 38 тис. осіб [16, 17].

Становище комуністів на місцях яскраво змалював у своєму виступі на пленумі Тернопільського обкому Компартії України 24 січня 1990 р. перший секретар Тернопільського міськкому партії В.П.Рибін. Він зазначав: “Виходячи із простої логіки, можна сказати, що загальносоюзна громадська думка, центральне управління не завжди враховує і розуміє ці місцеві інтереси.

Комуністи на місцях опиняються перед складним вибором: чи йти зі своїм народом, чи протиставити себе національним прагненням” [9, 6].

У цих умовах позиція партійного і державного керівництва республіки продовжувала еволюціонувати в сторону дедалі більшого врахування національного фактору. Згідно з програмними принципами, оприлюдненими на початку квітня 1990 р., проголошувалася самостійність КПУ у складі КПРС. Про його спроби (хоч із значним запізненням порівняно з багатьма іншими республіками) вступити в боротьбу за “національну ідею” свідчить позиція офіційних лідерів у питанні про досягнення економічної автономії, підтримка концепції створення власної кредитно-фінансової системи, свободи зовнішньоторгівельної діяльності, створення національної армії та служби безпеки.

Зміни в свідомості керівництва Компартії України ілюструє виступ голови Верховної Ради Л.Кравчука на засіданні Політбюро ЦК Компартії України 19 жовтня 1990 р. після закінчення студентських голодувань. Він зазначив: “Я хочу бути перед вами абсолютно щирим, як я це думаю... Якщо ми приймаємо рішення, щоб бути дійсно господарями на своїй землі, ми ці кроки зробимо, то я впевнений... ми в близькому часі в змозі нагодувати народ України..., причому досить пристойно...” [32, 33].

Цей курс виявився зрозумілим далеко не всім із 3 мільйонів українських комуністів, більша частина з яких була зосереджена на сході та півдні республіки. Національні аспекти нової лінії ЦК не приймалися парторганізаціями східних областей, що виявилось в посиленні сепаратизму, відродженні планів створення автономної Донецько-Криворізької республіки, суверенізації Криму та Новоросії [19, 26].

Консерватизм комуністів Сходу і Півдня України яскраво проявився в надісланих на адресу Компартії України і КПРС на початку 1991 р. зауваженнях комуністів Старокраматорського машинобудівного заводу імені С.Орджонікідзе. Комуністи заводу вважали роботу вищих органів партії і Президента Радянського Союзу незадовільною і вимагали вести безкомпромісну боротьбу з “Ру-

хом”, розкривати його націоналізм, а також забезпечити правопорядок у країні, боротися з тіньовою економікою і припинити існування кооперативів [39, 13].

Для збереження ситуації під контролем партійні структури поширювали в суспільстві чутки, що розпад СРСР призведе до дезінтеграційних процесів у межах України, до того ж, значною мірою самі ініціювали сепаратистські рухи (політичне русинство, новоросійство і т.д.).

Безпосереднє відношення місцевих структур Компартії України до залякування громадян загрозою розпаду країни проявилось під час зустрічі в кінці грудня 1990 р. партійного активу м. Харкова з першим секретарем Львівського міськкому партії Адамом Мартинюком. На цій зустрічі секретар Харківського обкому Анатолій М्याлиця, звинувачуючи націонал-демократів, заявив: “І все-таки іде розмова... щоби нашу республіку розчленувати на федерацію, зробити Закарпатську республіку чи автономію, Крим, нашу частину, Північ, Центр і т.д. і щоби були такі республіки. Буде настирливо проводитися ця політика” [11, 65].

Сепаратистські тенденції в республіці викликали занепокоєння і в ЦК Компартії України. Так, 29 березня 1991 р. завідувач ідеологічного відділу ЦК Компартії України І.Мусієнко підготував для керівництва рекомендаційну записку “Про протидію сепаратистським тенденціям в республіці”. У документі стверджувалося, що партійні комітети і місцеві органи влади не завжди давали належну і своєчасну оцінку сепаратистським ідеям та політичними методами не запобігали розчленуванню республіки. Більше того, ідеологічний відділ ЦК Компартії України фіксував непоодинокі випадки, коли “члени партії виявляли національну обмеженість, політичну безпринципність, а нерідко з кар’єристських мотивів відкрито заgravали із сепаратистськими силами” [40, 29].

Фактично цей документ ідеологічного відділу ЦК Компартії України заперечував безпосереднє відношення комуністичного керівництва до розгортання сепаратистських процесів у країні. Однак партійні ідеологи визнавали, що в умовах падіння впливу радянсько-партійних структур у республіці окремі ком-

партійні керівники спробували продовжити політичне майбутнє, маніпулюючи сепаратистськими гаслами.

Дезінтеграційні процеси в країні призвели до розриву економічних зв'язків і поглиблення кризових явищ в економіці, що посилювало навіть серед населення Сходу і Півдня України прагнення до досягнення Україною незалежності. Так, в Харківській області, одній з найбільш економічно розвинутих областей України, за 6 місяців 1991 р. падіння економічних показників в промисловості сягнуло 5%, в капітальному будівництві—37%, виробництво м'яса впало на 14,4%, молока—на 9,7%, яєць—на 13,5% [13, 116].

Поширення національної ідеології на Сході і Півдні України засвідчило достатньо високі рейтинги опозиційних партій. Згідно із дослідженнями кафедри політології Харківського державного університету в Харкові, який був великим промисловим і культурним центром, Компартія України отримала від населення 2,6 бали довіри, Рух—1,71 бали, Демократична партія України—1,8 бали, а товариство “Меморіал”—2 бали [13, 150].

Поразка путчу в серпні 1991 р. і проголошення 24 серпня Акту незалежності України співпало з суттєвими змінами в свідомості українців на користь незалежності. Соціологічні опитування, проведені Інститутом соціології в Києві в 1990-1991 рр., засвідчили: в 1990 р. тільки 37% киян вважали, що Декларація про державний суверенітет повною мірою враховує інтереси всіх національностей України, 57%—недостатньо і 6%—зовсім не враховує, натомість в 1991 р.—відповідно 51,43% і 6%, тобто доля людей, які беззаперечно підтримували Декларацію значною мірою зростає. Вартими уваги є й інші факти: на початку 1991 р. більшість киян виступали проти виходу з СРСР (53%), а в липні 1991 р. більшість склали прихильники виходу (56%), серед яких збільшилася частка радикально налаштованих на негайний вихід (27%) [4, 103-105].

Одночасно з початком розпаду СРСР у 1991 р. посилювались виступи певних політичних сил в сусідніх країнах щодо територіальних претензій до

України. Так, окремі польські політики ставили вимоги повернути Польщі м. Львів [5, 11].

Показовою у цьому плані стала праця російського дисидента Олександра Солженіцина “Як нам облаштувати Росію”. Письменник у ній зазначав, що “старої України не було, як в “Дикому полі” кочівників—Новоросії, так і в Криму, Донбасі і ледь не до Каспійського моря”. Він не заперечував права України на відокремлення, але пропонував “демократичний” варіант її розпаду: “...різноманітна ця спільність, і тільки місцеве населення може вирішувати долю своєї місцевості, своєї області” [28, 3].

Після прийняття “Акту проголошення незалежності України” 26 серпня 1991 р. прес-секретар Бориса Єльцина заявив, що Росія залишає за собою право поставити не розв’язану, на думку її керівників, проблему кордонів з республіками, які проголосили незалежність. Проте після різкої реакції зі сторони офіційної влади України ця заява була дезавуєвана [22, 49].

Згідно із проведенням Інститутом соціології Академії наук України 5-13 вересня 1991 р. опитування 63% респондентів підтримали проголошення України незалежною державою, 17%—висловились проти, 13,5% респондентів не визначилися з відповіддю, а 6,2% респондентів з байдужістю поставилися до майбутнього статусу України [22, 77].

У регіональному аспекті незалежність України найбільше підтримували на Заході (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області)—89,4% респондентів та Північному Заході (Хмельницька, Рівненська, Волинська області)—88,8%. Натомість у Криму висловлювалися на користь незалежності лише 44%, у Північно-Східному регіоні (Сумська, Харківська область)—49,4% та на Сході України (Луганська, Донецька, Дніпропетровська області)—54,6% респондентів. Однак в названих регіонах високим був відсоток тих, хто не визначився (від 16,1% в північно-східних областях до 12% на Сході України), а частина населення проявляла байдужість у цьому питанні (від 12,2% в Криму до 7,4% респондентів в північно-східних областях) [22, 79].

Як засвідчили результати проведеного в жовтні 1991 р. Центром політичної психології та комунікації Київської спілки викладачів вищої школи та науковців газетного анкетування на сторінках “Літературної України” напередодні всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., більшість українців не тільки виступала за незалежність України, а й відстоювала ідею цілісності і єдності українських земель.

Із 10268 отриманих листів лише 11,09% респондентів були готові відпустити Крим або Донбас, якщо більшість населення цих регіонів проголосувала б за вихід з України (67,7% висловилися проти сепаратизму; 6,81% респондентів не визначилося і 14,4% було тих, хто не відповів узагалі). Разом з тим 51,56% опитаних були готові відповісти “так” можливному возз’єднанню з тими регіонами, де компактно проживають українці, які б проголосували за такий варіант розвитку подій (21,7% респондентів висловилися проти, 14,98%—не визначилися, 11,67%—не відповіли на запитання) [1, 7].

В умовах можливих маніпуляцій розпадом країни напередодні референдуму на підтримку незалежності Л. Кравчук підписав 11 жовтня 1991 р. Закон “Про відповідальність за діяльність спрямовану на порушення територіальної цілісності України”. У результаті цього Ст.62 Кримінального кодексу України отримала наступну редакцію: “Публічні заклики до насильницького повалення чи зміни державного і суспільного ладу, а так само заклики та інші дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності України або розповсюдження з цією метою матеріалів з закликами до таких дій, караються позбавленням волі на строк до трьох років або штрафом у розмірі до десяти тисяч крб. Ті ж дії, вчинені повторно або організованою групою осіб – караються позбавленням волі на строк до 7 років або штрафом у розмірі до двадцяти тисяч крб. Дії, передбачені частинами 1; 2 цієї статті, вчинені за завданнями іноземних організацій, або їх представників, караються позбавленням волі на строк до 10 років з конфіскацією майна або без такої” [15, 1].

Прийняття 1 листопада 1991 р. Декларації прав національностей, яка гарантувала рівні політичні, економічні, соціальні і культурні права всім

етносам України значною мірою зняло напругу на Сході і Півдні країни і вплинуло на результати голосування 1 грудня 1991 р. за незалежну Україну. Крім цього, 16-17 листопада 1991 р. в Одесі зусиллями Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, ряду громадських організацій було проведено Всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні. На ньому зібралися представники численних етнічних груп України, і майже всі вони висловили підтримку державному суверенітету України [25, 1].

Конгрес прийняв “Звернення до всіх націй і національно-елітних груп України”, яке містило заклик підтримати “створення незалежної демократичної держави на українській землі...” [26, 3].

Напередодні референдуму 1 грудня 1991 р. ряд громадських організацій, що відстоювали інтереси російськомовного населення, виступили з закликами підтримати незалежність України. Такі заяви оприлюднили Феодосійська регіональна організація “Демократичний Крим”, рух “Росіяни за незалежність України” та письменники Донеччини [20, 1-2; 24, 1; 27, 1]. Діячі націонал-демократії переконували російськомовне населення, що зі здобуттям незалежності Україною не відбудеться насильницької українізації. Так, народний депутат Ігор Юхновський в “Літературній Україні” зазначав: “Українець може сильно, до болю любити Україну, розмовляючи й поросійськи. Всякий примус тут є небезпечним... Якщо в деяких областях зараз будуть дві мови – і українська і російська, – немає в тому ніякої біди” [42, 2].

Одночасно з референдумом в країні відбувалися перші президентські вибори. Під час передвиборчої кампанії обидва найбільш рейтингові кандидати на вищу державну посаду Леонід Кравчук і В’ячеслав Чорновіл висловили в своїх програмах бачення майбутнього державного устрою країни та погляди на реформування системи державного управління і створення двопалатного професійного парламенту.

Зокрема, В.Чорновіл висловлювався не лише за розширення місцевого самоврядування, а й за запровадження регіонального (земельного) самоврядува-

ння, прямі вибори керівників усіх територіально-адміністративних одиниць [29, 7]. Натомість Л.Кравчук, вважаючи за необхідне надати органам самоврядування повноваження самостійно вирішувати весь комплекс питань розвитку територій, зазначав, що ідеї федералізації України не сприяють справі побудови нової держави. Він вважав, що визначальною для країни має бути ідея соборності, цілісності України [23, 4].

Проте у поїздках у східні й південні російськомовні області Л.Кравчук вміло висловлював думку про нову територіальну політику України, за якої унітарна держава надала б регіонам ширші права, ніж навіть деякі федеративні країни. Регіони цьому повірили [2, 249].

Однак, незважаючи на приголомшливу підтримку населенням республіки незалежності на грудневому референдумі 1991 р., як влучно зауважив Георгій Касьянов, у “нового” керівництва України, першим уособленням якого став Леонід Кравчук, не було (із часом так і не з’явилося попри велику кількість різноманітних програм) ані стратегій, ані чіткого бачення перспективи розвитку держави, ані знань, ані вмінь, необхідних для переходу до ринкової економіки, ані твердих політичних переконань. У результаті соціально-економічна та політична криза значно посилилася і розтяглася в часі [16, 41].

Підсумовуючи, зазначимо, що перебудовчі процеси в Україні стимулювали до відродження української національної свідомості і прагнення нації до досягнення державної незалежності. Консервативні партійно-радянські сили задля утримання влади стимулювали поширення в республіці сепаратистських міфів і формування негативного образу українського націоналізму. Проте домінуюче в суспільстві толерантне ставлення до представників національних меншин і збалансована національна політика тодішнього керівництва України не дозволили розпалити дезінтеграційні тенденції, зберегли територіальну цілісність країни.

Однак соціально-економічна і політична криза, яка охопила Україну в умовах розпаду СРСР, та втручання зовнішніх чинників ускладнили об’єднавчі процеси. Нова політична влада держави не завжди могла дати адекватну і

вчасну відповідь на дезінтеграційні загрози і розв'язати кризові питання. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у детальному вивченні на основі історичних даних сукупності факторів, які уможливили незалежність України.

Література

1. Бебик В., Полохало В. Дума про Україну // Літературна Україна. – К., 1991. – 19 грудня. – С.7.
2. Видрін Д. Росіяни в Україні: під час референдуму, до й після // Політологічні читання. Українсько-канадський щоквартальник. – 1992.— №1. – С.237-249.
3. Гарань О.В. Убити дракона (З історії руху та нових партій України). – К.: Либідь, 1993. – 200 с.
4. Головаха Е.И., Панина Н.В., Чурилов Н.Н. Киев: 1990-91 (Социологические репортажи) / АН Украины, Ин-т социологии; Отв. Ред. Е.И.Головаха. – Киев: Наук. Думка. 1992. – 140 с.
5. Грушко І. У дійсно справедливих кордонах (Інтерв'ю з доктором Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР академіком А.Шлепаковим) // Голос України. – 1991. – 19 квітня. – С.11.
6. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф П-87, оп.27, спр.6. – 94 арк.
7. ДАВО, ф. П-136, оп.88, спр.116. – 37 арк.
8. ДАВО, ф. П-136, оп.88, спр.134. – 21 арк.
9. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), Ф.П-1, оп.39, спр.73. – 204 арк.
- 10.ДАТО, Ф.П-1, оп.39, спр.131. – 76 арк.
- 11.Державний архів Харківської області (далі – ДАХО), ф.2, оп.207, спр.577. – 70 арк.
- 12.ДАХО, ф.2, оп.207, спр.755. – 11 арк.
- 13.ДАХО, ф.2, оп.207, спр.762. – 206 арк.
- 14.Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. – К.: В-во “Україна”, 1991. – 8 с.

15. До уваги сепаратистів // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 2 листопада. – С.1.
16. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.
17. Котигоренко В. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні // Політичний менеджмент.—2004.—№6.—С.48-63.
18. Кравчук Л.М. Україна хоче мати реальний суверенітет // Голос України. – 1991. – 3 квітня. – С.3.
19. Литвин В.М., Слюсаренко А.Г. На політичній арені України (90-ті рр.). Роздуми істориків // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.9-30.
20. Літературна Україна. – К., 1991. – 10 жовтня. – С.1-2.
21. Михайлюк Б. За яку долю проголосуємо? // Прикарпатська правда.—Івано-Франківськ, 1991.—16 березня.—С.1.
22. Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – 512 с.
23. Нова Україна // Голос України.—1991.—31 жовтня.—С.4.
24. Обращение оргкомитета движения “Русские за независимость Украины...” // Літературна Україна. – К., 1991. – 24 жовтня. – С.1.
25. Перший всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні (Одеса, 16-17 листопада 1991 р.) // Літературна Україна. – К., 1991. – 21 листопада. – С.1.
26. Резолюції всеукраїнського міжнаціонального конгресу // Літературна Україна. – К., 1991. – 28 листопада. – С.3.
27. Слово письменникам Донеччини // Літературна Україна. – К., 1991. – 31 жовтня. – С.1.
28. Солженицин А.М. Как нам обустроить Россию // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 30 вересня. – С.3.
29. Україна: шлях до свободи. Основні принципи програми // Голос України.—1991.—23 жовтня.—С.7.

- 30.Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.5116, оп. 19, спр.3062. – 104 арк.
- 31.ЦДАВО України, ф.5116, оп. 19, спр.3073. – 111 арк.
- 32.Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.11, спр. 2198. – 178 арк.
- 33.ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2259. – 14 арк.
- 34.ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2266 – 34 арк.
- 35.ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2276. – 50 арк.
- 36.ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2727. – 189 арк.
- 37.ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – 218 арк.
- 38.ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2850 – 238 арк.
- 39.ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2895. – 330 арк.
- 40.ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр. 2969. – 58 арк.
- 41.Чжао Чанцин Распад Советского Союза под национальным углом зрения // Новая и новейшая история. – 2004. – №3. – С.86-95.
- 42.Юхновський І. Цей уряд на самостійність не розрахований // Літературна Україна. – К., 1991. – 3 жовтня. – С.2.

Adamovych S. Disintegrational risks under the conditions of Ukraine's renaissance and its acquiring independence (1989-1991). The article analyses the disintegrational risks under the conditions of Ukraine's renaissance and its acquiring independence. The author argues that in the late 80s and early 90s, the conservative party-soviet structures didn't manage to intimidate the Ukrainian society with the threat of the country's disintegration and thus stop the national and state renaissance so that to preserve their authority.

Key words: national renaissance, separatism, independence, the Ukrainian culture, disintegration, the Communist Party of Ukraine, referendum.